

іншого, – свідомого прагнення активніше залучати доцільні різновиди метафор, насамперед – алегорій, оригінальні словосполучення й фрази, зміст яких зрештою не поступається загальноприйнятим термінам. Зрозуміло, наведені приклади охоплюють тільки порівняно невелику частку накопиченого досвіду, однак автор прагнув, про що заявлялося неодноразово, сформулювати проблему та обґрунтувати її важливість у контексті сучасного поступу славістичної медієвістики та медієвістики в цілому, для чого було суттєво розширено часові та тематичні обрії. Було також продемонстровано стійку тенденцію, коли терміни й концепти, які несуть, крім суто наукового, додаткове метафорично-алегоричне навантаження, спроможні не тільки виконувати роль ескорту теоретико-методологічного поступу, але і мати організуючий та стимулюючий ефект на розвиток студій в царині медієвістики, максимально сприяючи необхідним результативним узагальненням.

Надійшла до редколегії 15.01.2015

УДК 930.2+004.55

Ю. А. Святець

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ТЕХНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОЕКТУВАННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ПУБЛІКАЦІЇ КОМПЛЕКСУ АКТИВ РУСЬКОЇ (ВОЛИНСЬКОЇ) МЕТРИКИ (1659–1673)

Розкрито походження та призначення книг Руської (Волинської) метрики. Подано характеристику вписаних актів з позицій документознавства. Показано автономію Руської канцелярії в складі Коронної. Названо провідних керівників Канцелярії справ руських початкового етапу її діяльності. Дана стисла характеристика складу книг декретів та записів актів. Названі аргументи доцільності електронної публікації книг Руської метрики. Показано місце діяльності з проектування електронних публікацій історичних джерел у структурі Digital History. Розкрито структуру й проілюстровано змістовне наповнення Web-версії комплексу документів Руської метрики. Обговорюються методичні аспекти інтелектуальної розмітки актів відповідно до стандарту TEI.

Ключові слова: археографія, декрети, дипломатика, записи актів, історична географія, історична метрологія, кодекологія, ономастика, палеографія, теги, хронологія, eHistory, HTML, XML.

Святець Ю. А. Технологические аспекты проектирования электронной публикации комплекса актов Русской (Волынской) метрики (1659–1673).

Раскрыто происхождение и назначение книг Русской (Волынской) метрики. Дана характеристика вписанных актов с позиций документоведения. Показана автономия Русской канцелярии в составе Коронной. Названы ведущие руководители Канцелярии дел русских начального этапа ее деятельности. Дана краткая характеристика состава книг декретов и записей актов. Названы аргументы целесообразности электронной публикации книг Русской метрики. Определено место деятельности по проектированию электронных публикаций исторических источников в структуре Digital History. Раскрыта структура и проиллюстрировано содержательное наполнение Web-версии комплекса документов Русской метрики. Обсуждаются методические аспекты интеллектуальной разметки актов в соответствии со стандартом TEI.

Ключевые слова: археографія, декрети, дипломатика, записи актів, історическая географія, історическая метрологія, кодекологія, ономастика, палеографія, теги, хронологія, eHistory, HTML, XML.

Svyatets Y. A. Technological aspects of design electronic publicaitons set of regulations Rus' (Volyn') metric (1569–1673).

The origin and purpose of books of the Ruthenian (Volhynian) metrica is considered. The characteristic of the entered acts from document science positions is given. The autonomous role of the Ruthenian Chancery as a part of Crown is shown. The leading heads of the Ruthenian Chancery in initial stage of its activity are called. The short characteristic of structure of books of decrees and records of acts is given. Arguments of expediency of the electronic publication of books of the Ruthenian (Volhynian) metrica are called. The place of activities for design of electronic publications of historical sources in structure of Digital History is defined. The structure and illustration of substantial filling of the Web version of a complex of documents of the Ruthenian (Volhynian) metrica is given. Methodical aspects of an intellectual marking of acts according to the TEI standard are consider.

Keywords: archaeography, decrees, diplomatics, records of acts, historical geography, historical metrology, codecology, onomastics, paleography, tags, chronology, eHistory, HTML, XML.

Цінним комплексом джерел до історії України другої половини XVI – третьої чверті XVII ст. є актові документи, видані польською Коронною канцелярією суб'єктам Волинського, Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств протягом 1569–1673 рр. Копії понад 3,5 тис. документів містяться у 29 збережених книгах так званої «Руської» або Волинської метрики (далі – РМ), тобто «руської» серії Коронної метрики. Одна з книг цієї серії, до якої вписані акти за 1609–1612 рр., зберігається у Курніцькій бібліотеці Польської Академії наук [6, с. 47; 11], а двадцять вісім – у Російському державному архіві давніх актів (РГАДА) у Москві у складі фонду 389 «Литовская метрика» [4]. Одна з книг «руської» серії за 1652–1654, 1658–1673 рр. (29-та книга) [Там само, од. зб. 220] опублікована 1999 р. українським істориком професором П. М. Кулаковським [5].

Книги метрики сформувалися після Люблінської унії 1569 р., відповідно до якої землі українських (Волинського, Київського, Брацлавського, згодом і Чернігівського) воєводств були інкорпоровані до складу Речі Посполитої. У зв'язку з наданням певної автономії цим воєводствам постало питання про мову справочинства як у місцевих (городських та земських), так і в королівських судах та інших органах влади. У часи управління справами українських земель великим князем литовським документація названих воєводств велася канцелярською мовою, основу якої формувала лексика рідної (так званої «руської» від «Русь») мови населення. Проте до книг РМ вписані також акти латинською та польською мовами. У період правління польського короля, великого князя литовського Сигізмунда (Жигимонта) Августа (*Sigismundus Augustus*) мовна традиція для руської (української) «автономії» була збережена. Більше того, була утворена окрема канцелярія, що опікувалася справами в руських (українських) воєводствах (землях). Ті документи, що надходили на розгляд польського короля з цих воєводств і стосовно яких він виносив ухвали, вписували до окремих книг писарі (дяки) Руської канцелярії. За кожен з 29 книг Руської метрики відповідав підканцлер або канцлер.

Так, перша книга сформована під контролем «велебного Франциска Красинського, пробоща площкого, ар[хи]дїакона варшавського, Кролевства Полско-го подканцлерого» [4, од. зб. 191, арк. II], «бискупа краковського» [Там само, од. зб. 191, арк. 304]. Дяком (писарем) цієї книги був Лаврін Пісочинський: «*Lawrin*

Piesoczynski pisarz, ręką swą) (Лаврін Пісочинський писар, рукою своєю) [Там само, од. зб. 191, арк. 309 зв.]. Друга книга РМ [Там само, од. зб. 192] велася під наглядом «вельможного Валентого Дебинського з Дебань, канцлера наивышшого Корони Полскоє, бартеньского еце старосты» [Там само, од. зб. 192, арк. I–I зв.].

Записи ж здійснювалися за «Свтика Высоцького, писара короля его млсти справь руских земли Волянское, Киевское и Браславское въ канцларей коронной» [Там само, од. зб. 192, арк. I зв.]. Тут ми бачимо пряме підтвердження окремішності писарів, що забезпечували в Коронній Канцелярії запис справ саме руською мовою. Відповідальність за третю [Там само, од. зб. 193] та четверту [Там само, од. зб. 194] книги РМ була покладена на «велебного Петра Дунина-Вольского, каноника гнезденьского и краковского, Коруны Польское подканцлерого» [Там само, од. зб. 193, арк. II–II зв.], про якого в третій книзі у початковому записі за 1576 рік повідомляється вже як про «канцлера корунного» [Там само, од. зб. 193, арк. 37].

З тієї ж книги довідуємося, що Петро Дунін-Вольський «року .АФОИ. [1578] мсца феврала. КЄ. [25] дня на соиме въ Варшаве урядь канцлерський зь себе здаль» [Там само, од. зб. 193, арк. 109]. Функції ж дяка обох книг виконував Лаврін Пісочинський [Там само, од. зб. 193, арк. II зв.]. Шоста [Там само, од. зб. 195] й сьома [Там само, од. зб. 196] книги сформувалися під наглядом «велебного князя Яна Боруковского з Билина, подканцлѣрого коронного, пробоща ланчицко-го, декана варшавского» [Там само, од. зб. 195, арк. I; од. зб. 196, арк. II]. Писарем обох книг зазначений все той же Лаврін Пісочинський, який, щоправда, у сьомій книзі титулований як браславський підкоморій [Там само, од. зб. 196, арк. II зв.]. Детальнішу інформацію про склад канцлерів та віце-канцлерів Коронної Канцелярії та писарів Руської метрики можна почерпнути зі спеціального довідкового видання Патриції Кеннеді Грімстед [6, с. 818–823].

Частина таких книг містить записи підтвержень легітимності виданих перед унією актів на володіння, привілеї, заповіти (тестаменти), локаційні та магдебурзькі листи, продаж володінь, іпотечні зобов'язання (застави), фіскальні вольності тощо. Інша частина книг містить записи судових королівських вироків (декретів) щодо карних справ та спірних питань стосовно розмежування володінь та прав руської шляхти й князів у українських воєводствах [2]. Наприклад, на початку сьомої книги РМ, яку називають також декретовою (судових вироків), читаємо: «Вторые книги канцелярии коронное наяснейшого Стефана, короля его милости польского, данинь вечных и дочасных, декретов, записовъ и иных справ поточных земель воеводствъ и повѣтовъ Киевских и Волянских» [4, од. зб. 196, арк. II].

Значний обсяг корпусу актів названої колекції створює передумови перш за все для цифрованого подання їх на електронних носіях. Електронна публікація документів вбачається пріоритетною відповідно до їхньої специфіки. Коло дослідників, зацікавлених у доступі до корпусу Руської метрики не можна назвати широким, а відтак тиражування традиційним друкарським способом, з одного боку, економічно не доцільне, з іншого, – матиме обмежене комунікативно-когнітивне призначення.

Зробити доступними важливі для вивчення історії України корпуси архівних документів можна, на нашу думку, саме за допомогою комп'ютерних технологій. Перевагами електронного варіанта публікації можна назвати, по-перше, залучення до контингенту читачів цих джерел не тільки науковців-професіоналів, студентства, а й широкого кола осіб, зацікавлених у вивченні відповідного періоду

історії України, і, по-друге, надання дослідникам сучасного інструментарію для аналізу текстів і навіть певної візуалізації даних актового матеріалу. Таке бачення майбутньої долі архівних документів вповні відповідає предметно-об'єктному простору сучасного науково-дослідницького напрямку, означеному як *Digital History*, що є частиною ширшої сфери – *Digital Humanities*.

Історики помітний час обговорюють питання сутності та перспектив використання електронних документів у практиці дослідження. Принаймні 2001 р. було актуалізовано питання архівного збереження та аналізу електронної інформації методами історичної науки [8]. Ставилося й питання щодо появи та використання принципово нового типу джерел, що з самого початку створені саме як продукт комп'ютерних технологій та фізична природа яких залишається біт-кодованою – електронні джерела [9]. Зокрема, такими *born-digital* інформаційними ресурсами, що доповнюють сучасну історіографічну традицію, стали електронні журнали [7].

Як новий сектор історичної інформатики XXI ст. *Digital History* ще тільки визначається зі своїми завданнями й напрямками. Президент Асоціації «Історія та комп'ютер» (далі – АІК) професор Л. Й. Бородкін вважає, що це – прикладна ділянка, тісно пов'язана із застосуванням сучасних цифрових технологій у завданнях створення масштабних інформаційних ресурсів, цифрування матеріалів у фондах музеїв, архівів, установ збереження історико-культурної спадщини [1, с. 20]. Аналізуючи поки що нечисленну історіографію напрямку, він подав бачення *Digital History* очима голови австралійсько-азійської асоціації *Digital Humanities*, Пола Л. Артура, що найважливіша робота, яку проводили в цій сфері, – це цифрування матеріалів первинних джерел, що забезпечує широкий доступ до колекцій даних, які були майже недоступними раніше [1, с. 18; 11]. Детальніше з теоретичними аспектами та проектами технологій *Digital History* можна ознайомитися на порталі, створеному кафедрою історії університету Небраска-Лінкольн (США) [12].

Одним із напрямів *Digital History* називають проекти зі створення *mashup* (англ. колаж, суміш) – *Web*-сайтів або застосувань, які поєднують контент декількох джерел [1, с. 19, 21]. Реалізації таких проектів щодо комп'ютерної презентації текстових документів різного рівня складності та різноманітного походження сприяє діяльність Консорціуму *Text Encoding Initiative (TEI)* – міжнародної організації, що опікується розвитком та підтримкою проектів із цифрування писемних джерел [16].

До завдань *TEI* належить розроблення міждисциплінарного стандарту розмітки текстів, що може мати широке застосування в бібліотечній, музейній, архівній та едиційній справі, а також в індивідуальних проектах окремих дослідників для інтерактивного дослідження та навчання в режимі *online*. Такий стандарт містить оператори (теги, маркери) розмітки будь-якого електронного тексту, що забезпечують його структурування, навігацію та автоматизований аналіз змісту документів. У цілому система таких тегів узгоджена зі стандартом розмітки тексту XML (*eXtensible Markup Language*) [3].

Серед засобів опису передбачено визначення мов(и) текстового матеріалу, опис вихідних даних, особливостей накреслення шрифтів, подання версій написання, виправлень та іншої корекції змісту в оригіналі документа, індикація антропонімів та топонімів, дат, інтеграція нетекстових компонентів (таблиць, формул, діаграм, графіків, мап, зображень тощо), внутрішнє структурування (том, розділ, абзац, речення, цитата, вірш, сцена, дія, ремарка, коментар, додаток, сторінка, аркуш та ін.), а також зовнішні зв'язки контенту даного документа із зовнішніми носіями інформації [15].

Засобами розмітки *TEI* можна ідентифікувати дати та час подій, біографічні та просопографічні відомості, географічні абсолютні або відносні дані, метричні величини тощо. Іншими словами розмітка *TEI* передбачає забезпечення як синтаксичного, так і семантичного управління електронним текстом, а також повнотекстового аналізу. Варіанти проектів, реалізованих із застосуванням схеми розмітки *TEI*, можна знайти на порталі Консорціуму [14].

Вельми цікавим видається проект порталу Бібліотеки Конгресу США «Пам'ять Америки» (*American Memory*), на якому вміщені колекції цифрованих документів [18], де окрім маси інших джерел можна ознайомитися з цифрованими рукописами Президентів, наприклад зі щоденниками, листами та іншими документами з-під пера Джорджа Вашингтона [17]. Інший оригінальний проект «Усна історія в Ірландії» (*Oral history in Ireland* [13]) розроблений на факультеті історії Ірландського національного університету (*School of History at Univerity College Cork* [16]), де вміщені як текстові, так і аудіо-файли. Важливо, що такий ресурс став результатом студентського творчого проекту.

Наш проект «Руська (Волинська) метрика» поки що носить пілотний формат і полягає у розробці *Web*-версії книг актів названого корпусу. Потреба у гіпертекстовому варіанті археографічної публікації підказана дипломатикою. Гіпертекстова розмітка дозволяє зв'язати акти, вписані до різних книг РМ. Наприклад, у сьомій книзі РМ (1582–1583) запис документа «Декретъ межи Кропивницкимъ а Тельковою и сыномъ еє Петромъ w Скуриньцы» [4, од. зб. 196, арк. 112 зв. –114 зв.] містить згадування про три інші акти, два з яких («Привилии пану Чєлку даньи на село Скуриньцы и до него дворецъ у Винници до живота его» та «Привилеи доживотныи Кропивницкому и жонє его на село Скуриньцы») вміщені до п'ятої книги РМ (1567–1586, 1588) [Там само, од. зб. 216, арк. 203 зв. –204 зв., 287–288 зв.], а третій («Позволенє короля его милости Симону Тельку спущенья добрь Скуринскихъ сыну его Петру») – до шостої книги РМ (1578–1582) [Там само, од. зб. 195, арк. 410 зв. –411 зв.].

До підтверджувальних листів часто вписували «от слова до слова» так звані «відіумси», тобто копії (списки) раніше виданих та наочно наданих оригіналів документів приватних осіб (дарчі, продажні, тестаменти та ін.), органів місцевого самоврядування (витяги з гродських або земських урядних та судових книг), великокняжої або коронної канцелярії. Наприклад, у сьомій книзі РМ під датою 20.11.1582 р. вписано документ «Перенесєньє запису ѿт князя Чорторыйского Василью Красєньскому на Мстишинъ», яким підтверджено продаж житомирським старостою князем Михайлом Чорторийським сел Мстишин та Полганів у Луцькому повіті королівському секретареві Василю Красєньскому-Борзобогатому шляхом внесення копії витягу з гродських книг Луцького замку, у якій у свою чергу дослівно записано зміст пергаментного «листа продажного» (угоди на продаж) названих осіб [Там само, од. зб. 196, арк. 79–82]. Іншими словами тексти, вписані до книг РМ, часто побудовані за принципом «швейцарського ножика» й фактично являють собою мережу взаємопоглинаючих та взаємопов'язаних документів.

Для пілотного проекту обрано сьому книгу РМ [Там само, од. зб. 196]. Ця книга цікава тим, що не є винятково декретовою. Частина записів у ній формують копії (відіумси та витяги) підтверджувальних актів («СОЗНАНЬЯ», вольності, тестамент, фундуші, дарчі, продажні, заставні, межові та ін.), видані з Коронного Скарбу 1583 р. за клопотанням воеводи брацлавського, старости кременецького і пінського, князя Януша Корибута Збараського та воеводи троцького князя Стефана Андрійовича Корибута Збараського.

Ця книга унікальна у тому розумінні, що репрезентує собою «синтез» книг декретових та записових. У книзі налічується 152 акти, з яких 106 – у декретовій частині (декрети, лімітації, пильності й «заложення хоробою»), а 46 – у записовій. Документ «Въписанье права ѿ цел мещанъ черкаских, недавно въ Вильне имь даного» [Там само, од. зб. 196, арк. 35, 35 зв.] записано польською мовою. Решта актів виконані кириличним скорописом руською мовою.

Концепція *Web*-версії комплексу актів даної книги передбачає можливість одночасного відображення як цифрованих образів сторінок, так і їх посторінкову транслітерацію у текстовому варіанті (рис. 1, 3). Доступ до всіх актів книги забезпечено зі «стартової» сторінки, на якій вміщено загальний реєстр (рис. 2). Така організація матеріалу дає змогу користувачеві за назвою акта відкрити його *pdf*-версію або за номером аркуша перейти до його *HTML*-версії. У кожному разі подано супровідну інформацію про місце зберігання оригіналу акта.

Документи можливо переглянути як у рукописному, так і в транслітерованому варіантах. Оскільки скоропис все ще містив виносні букви, то і в електронному тексті засобами *HTML* (*HyperText Markup Language* – мова розмітки гіпертексту) передано таку особливість письма (рис. 3). Враховано також різноманітне виокремлення фрагментів тексту, наприклад підкресленням або збільшеними літерами. Цифровані сторінки документа за потреби можна збільшити в окремому вікні, активувавши посилання (рис. 4).

Гіпертекстова структура комфортна також тим, що до частин електронного тексту можна згодом додавати гіперпосилання на пов'язані зовнішні документи інших книг Руської, Литовської чи Коронної метрик, магістратських або земських урядних або судових книг як архівних, так і опублікованих. Подібні доповнення можуть стосуватися персоналій, топонімів або гідронімів, груп документів, спеціальної термінології тощо. Для переходу між аркушами книги у верхній та нижній частині *Web*-сторінки відображуваного документа передбачені відповідні інтерактивні посилання у вигляді номерів аркушів. Користувач завжди зможе повернутися до загального реєстру актів книги з будь-якого аркуша, який він переглядає, за універсальним посиланням «Реєстр».

Перевагою електронної розмітки документів можна назвати, по-перше, можливість для користувача працювати з повнотекстовим матеріалом, а, по-друге, за потреби самостійно доповнити текст необхідними тегами, що уточнюють його семантику з метою подальшого автоматизованого аналізу. При цьому зміст самого джерела ніяк не змінюється. Водночас додаткова розмітка вимагає від виконавця належної історичної освіти, зокрема знань з історичної хронології, географії, метрології, речезнавства, генеалогії, палеографії, дипломатики тощо. Внесення тегів до тексту фактично перетворюється на ретельне мікроісторичне дослідження, оскільки кожен фрагмент документа містить терміни, категорії, скорочення та аббревіатури, метричні одиниці, хронологічні та просопографічні дані, топоніми, гідроніми та ін.

Розглянемо приклад аналітичної розмітки фрагмента акта «Декрет межи Гулевичомъ а Кирдеемъ ѿ добра Твердыньские и ѿ шкody розные» (Вирок щодо суперечки між Василем Гулевичем, військовим володимирським, та Олізаром Кірдеєм Мильським, маршалком пінським, стосовно маєтностей у селі Твердині та про різні збитки) (рис. 5) [Там само, од. зб. 196, арк. 1–10]. У декреті вписано стислий зміст дванадцяти витягів актів з книг володимирських гродських книг, наданих Василем Гулевичем до королівського суду з метою доведення права на твердинські володіння. Перший витяг [Там само, од. зб. 196, арк. 1 зв.] можна взяти для демонстрації принципів *TEI*-розмітки електронного тексту джерела. На

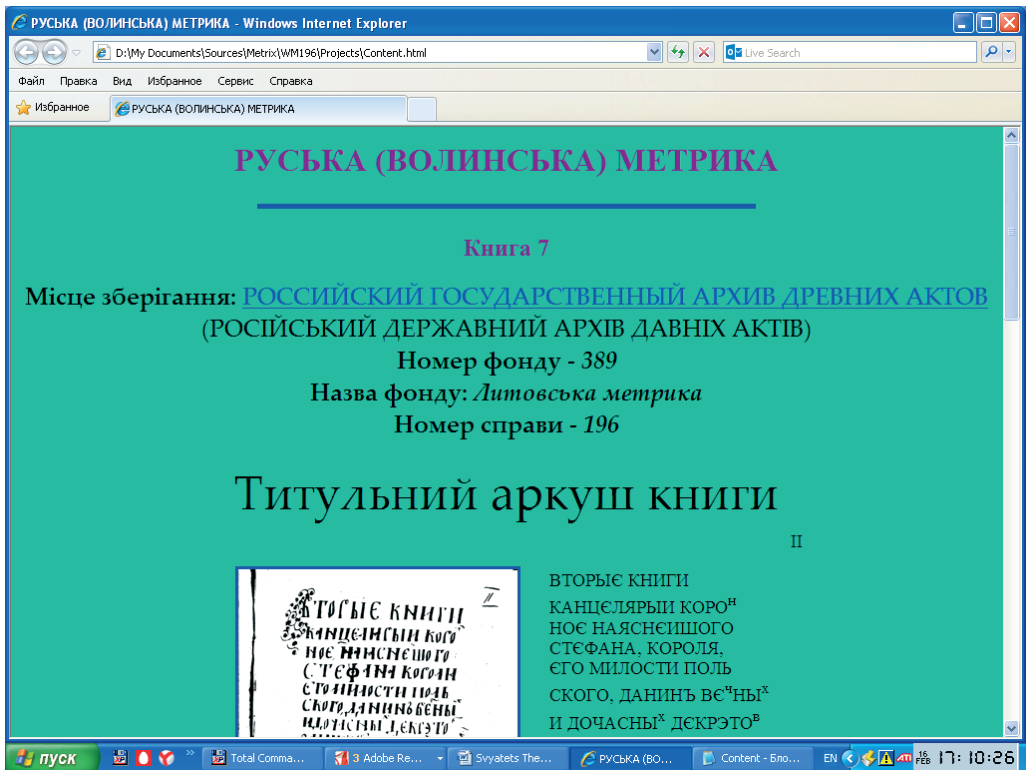

Рис. 1. Стартова сторінка доступу до актів РМ 7

Рис. 2. Реєстр актів РМ 7

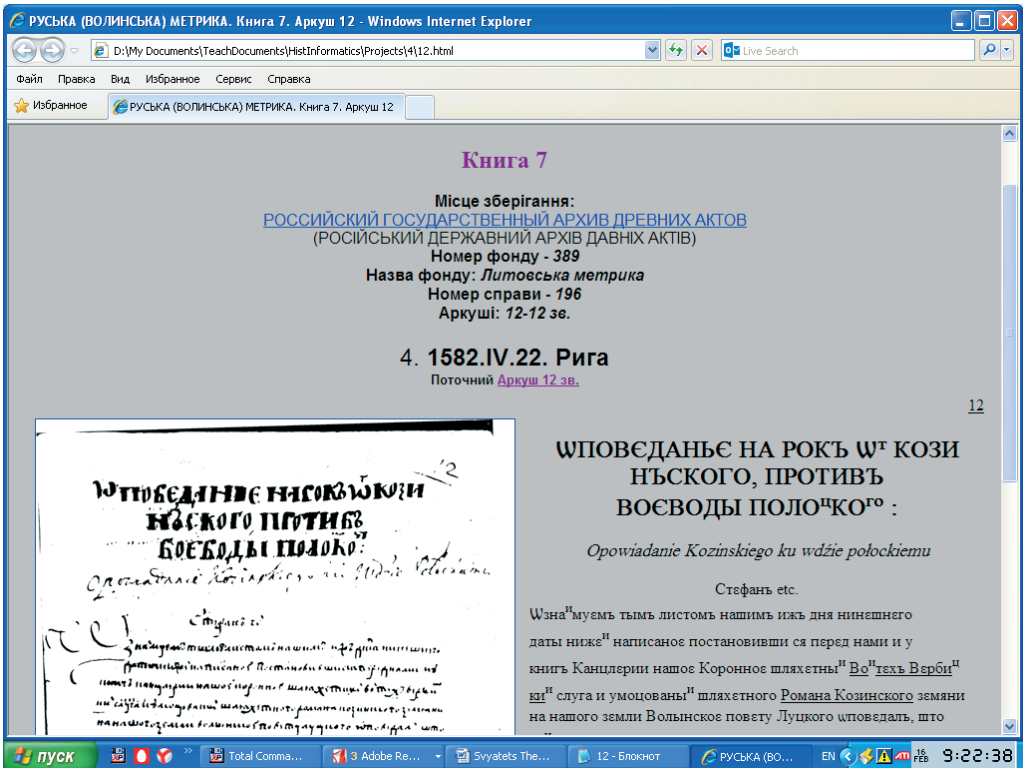

Рис. 3. Приклад Web-сторінки акта РМ 7

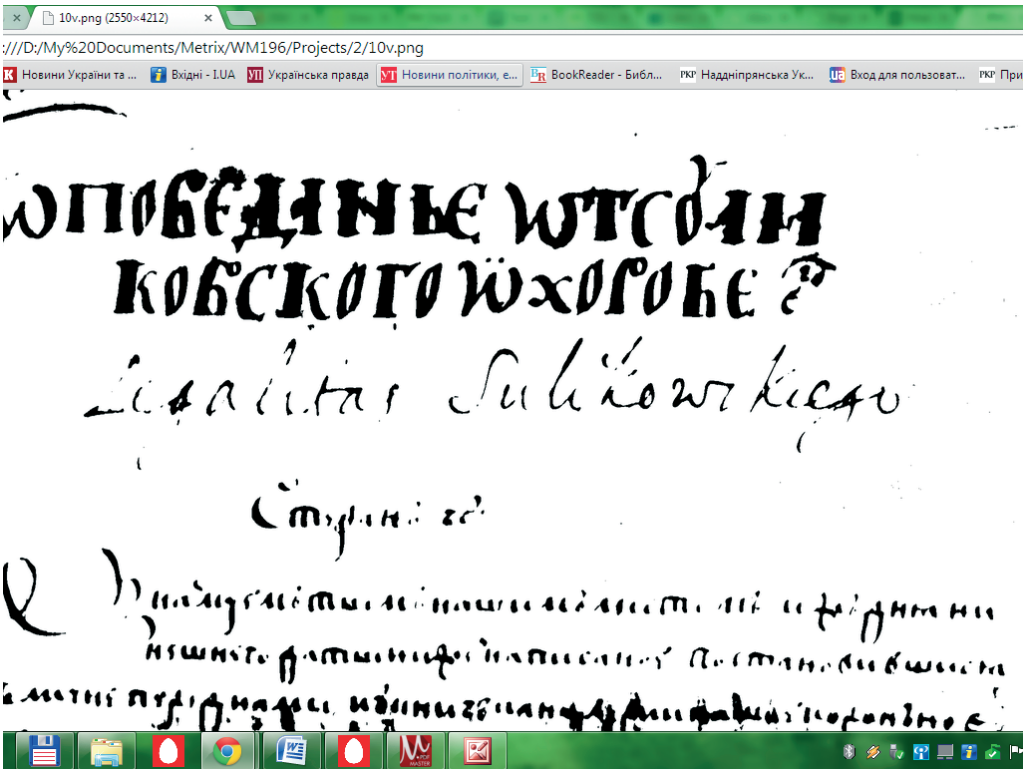

Рис. 4. Приклад збільшеної цифрової сторінки акта РМ 7

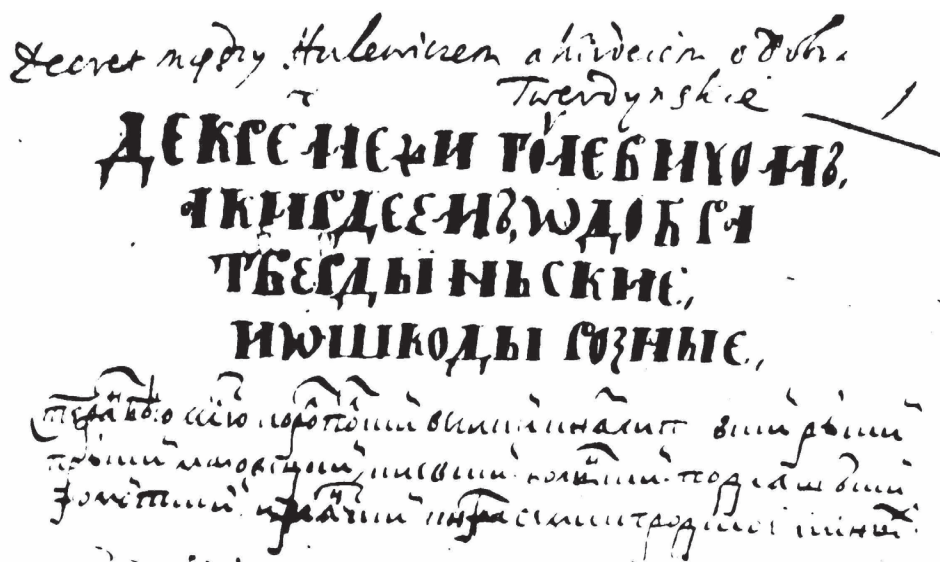

Рис. 5. Фрагмент початку першого акта РМ 7

рис. 6 подано фрагмент рукописного варіанта акта. Транслітерація цього уривку в текстовому форматі має такий вигляд: «Первыи выпись, ижъ в року тысяча пятсотъ семьдѣсять пятого мѣца июля семого дня за волею самого Кирдея жона его Ганна, княжна Гольшанская¹⁾, наехавши квалтомъ черезъ границу вечистую на именье Гулевичово Твердыни, слугу его, Клима Соколовского, збили, зранили и у плече застрелили, также и подданыхъ твердынскихъ побили и поранили, в домехъ двери и замки поламавши маѣтности побрали, до двора стреляли, жито въ огороде его квалтомъ пожали и потоптали» [Там само, од. зб. 196, арк. 1 зв.].

Перш за все за допомогою тега **<lb/>** (від англ. *line break*) до тексту внесено такі елементи розмітки, як завершення рядків у оригіналі документа: «Первыи вы**<lb/>**пись, ижъ в року тысяча пятсотъ семьдѣсять пятого **<lb/>** мѣца июля семого дня за волею самого Кирдея жона его, Га**<lb/>**нна княжна Гольшанская, наехавши квалтомъ черезъ **<lb/>** границу вечистую на именье Гулевичово Твердыни, слугу его, Клима Соколовского, збили, зранили и у плече застрели**<lb/>**ли, также и подданыхъ твердынскихъ побили и порани**<lb/>**ли, в домехъ, двери и замки поламавши, маѣтности побра**<lb/>**ли, до двора стреляли, жито въ огороде его квалтомъ по**<lb/>**жали и потоптали».

Підкреслений в рукописі фрагмент «за волею самого Кирдея жона его Ганна, княжна Гольшанская» позначається спеціальним тегом **<hi>** з параметром *underline* (підкреслено): «**<hi rend="underline">** за волею самого Кирдея жона его, Га**<lb/>**нна княжна Гольшанская **</hi>**».

Наведений фрагмент містить також дату вчинення озброєного нападу на маѣність та людей Василя Гулевича «в року тысяча пятсотъ семьдѣсять пятого

¹⁾ Підкреслено у рукописі.

мѣсцѣ июль сѣмого дня. Дати важливі для істориків насамперед як дані для рекон-
 струкції хронології подій і як аргумент доведення або спростування конкретних
 фактів у житті суб'єктів історичного процесу. Окрім того суто технічно дата може
 правити за пошуковий пункт у розлогій структурі вербальної мережі документів,
 якими можуть оперувати не тільки історики, а й автоматизована інформаційно-по-
 шукова система. Враховуючи варіативність різнописання датування в документах
 (наприклад буквене позначення чисел: «Року AXSI.¹⁾ мѣса мая. Θ.²⁾» [Там само,
 од. зб. 196, арк. I]) виникає потреба в уніфікації позначення дат, що можна реалі-
 зувати, запровадивши універсальний ідентифікатор дат. Система інтелектуальної
 розмітки стандарту TEI надає таку можливість з допомогою спеціального тегу
 <date> з параметром when (коли): «в <date when="1575-07-07">року тисяча пят-
 соть сѣмьдѣсять пятого <lb/> мѣса июль сѣмого дня</date>». Синтаксис цього
 тегу дозволяє також позначати хронологічні інтервали з допомогою параметрів
 from (від) та to (до), а також відкриті знизу або зверху періоди часу, або нечітко
 визначені межі – notBefore (не раніше) та notAfter (не пізніше).
 Важливими в історичному дослідженні є й різноманітні географічні назви та
 просторові об'єкти, що згадуються в історичних джерелах. Даний декрет дово-
 лі ілюстративний в ракурсі доведення корисності інтелектуальної розмітки його
 тексту. Річ у тім, що Василь Гулевич позивався на Олізара Кірдея Мильського
 щодо села Твердині. Проте іронія цього позову в тому, що Василь Гулевич власні
 претензії ґрунтував на географічній казуїстиці. Сам Гулевич володів Твердинями,
 що у Володимирському повіті, тоді як Кірдей – у Луцькому. Про це можна довідати-
 ся із самого декрету, де в наративній частині наведено факт подання пінським

Рис. 6. Фрагмент акта із стислим змістом витягу
із записів володимирських гродських книг

мѣсцѣ июль сѣмого дня. Дати важливі для істориків насамперед як дані для рекон-
 струкції хронології подій і як аргумент доведення або спростування конкретних
 фактів у житті суб'єктів історичного процесу. Окрім того суто технічно дата може
 правити за пошуковий пункт у розлогій структурі вербальної мережі документів,
 якими можуть оперувати не тільки історики, а й автоматизована інформаційно-по-
 шукова система. Враховуючи варіативність різнописання датування в документах
 (наприклад буквене позначення чисел: «Року AXSI.¹⁾ мѣса мая. Θ.²⁾» [Там само,
 од. зб. 196, арк. I]) виникає потреба в уніфікації позначення дат, що можна реалі-
 зувати, запровадивши універсальний ідентифікатор дат. Система інтелектуальної
 розмітки стандарту TEI надає таку можливість з допомогою спеціального тегу
 <date> з параметром when (коли): «в <date when="1575-07-07">року тисяча пят-
 соть сѣмьдѣсять пятого <lb/> мѣса июль сѣмого дня</date>». Синтаксис цього
 тегу дозволяє також позначати хронологічні інтервали з допомогою параметрів
 from (від) та to (до), а також відкриті знизу або зверху періоди часу, або нечітко
 визначені межі – notBefore (не раніше) та notAfter (не пізніше).

Важливими в історичному дослідженні є й різноманітні географічні назви та
 просторові об'єкти, що згадуються в історичних джерелах. Даний декрет дово-
 лі ілюстративний в ракурсі доведення корисності інтелектуальної розмітки його
 тексту. Річ у тім, що Василь Гулевич позивався на Олізара Кірдея Мильського
 щодо села Твердині. Проте іронія цього позову в тому, що Василь Гулевич власні
 претензії ґрунтував на географічній казуїстиці. Сам Гулевич володів Твердинями,
 що у Володимирському повіті, тоді як Кірдей – у Луцькому. Про це можна довідати-
 ся із самого декрету, де в наративній частині наведено факт подання пінським

¹⁾ 1616.

²⁾ 9.

маршалком як речовий доказ «два листы королевские до старосты володимерского» [Там само, од. зб. 196, арк. 6 зв.], де чітко вказано: «...Василеи Гулевичъ, яко ся и вышеи поменило, мовиль, же то властне Кирдеевымъ Твердынямъ, в повете Луцкомъ ѿ лежачимъ, належить, которые оны и тепер держить... А мои деи Твердыни в повете Володимерскомъ лежать...» [Там само, од. зб. 196, арк. 6 зв., 7]. Отже, чітка ідентифікація у тексті документа населеного пункту, власне як і будь-якого іншого географічного об'єкта, має неабияке значення в історичному дослідженні. Стандарт розмітки *TEI* забезпечує можливість ідентифікації просторових об'єктів за допомогою тегів `<place>` (місце) з уточненням типу об'єкта `<district>` (парафія, повіт, район та ін.), `<settlement>` (населений пункт), `<region>` (регіон, більший за населений пункт і менший за країну), `<country>` (країна) або `<bloc>` (об'єднання країн або держав) [15, с. 439]. Використовуючи такі теги фраза «именьє Гулевичово Твердыни» може бути розмічена в такий спосіб: «именьє Гулевичово `<place xml: id="Tv_Vol">` `<settlement type="estate">` Твердыни `</settlement>` `</place>`». Такий опис приписує Твердыням Володимирського повіту Василя Гулевича ідентифікатор «Tv_Vol», за яким автоматизована інформаційно-пошукова система відрізнятиме це село від однойменного села Олізара Кірдея в Луцькому повіті (Tv_L). Значення *estate* параметра *type* тегу `<settlement>` фіксує за ідентифікатором «Tv_Vol» статус населеного пункту як маєтка або землеволодіння.

У практиці історичного дослідження неабияку увагу зазвичай приділяють дійовим особам (суб'єктам) історичного процесу. В аналізованому уривку (рис. 6) зазначені імена декількох персоналій, кожна з яких виконує певну роль і має належний статус. Зокрема, Олізар Кірдей та князівна Ганна Гольшанська перебувають у шлюбі, а Клим Соколовський виступає як слуга Василя Гулевича. Персоналії названі в тексті як в повному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, титул, діяльність та ін.), так і в стислому (тільки прізвище). Запис імен одних і тих самих персоналій щоразу може бути іншим. Як типові можуть виступати варіанти різнописання прикінцевих приголосних літер у складах як виносних над словом (нами позначено курсивом), так і в рядку з твердим знаком «ъ» (пор. «*Гулизар Кирдеи*» та «*Гулизаръ Киръдеи*»). Додамо до цього, що ім'я персоналії в тексті відмінюється, внаслідок чого пошук конкретної особи в комплексі документів ускладнюється в разі користування традиційними командами пошуку підрядка знаків у звичайному лінійному тексті. До того ж результат пошуку не можна вважати вичерпним, оскільки оператор пошуку зіставляє буквосполучення, задане у полі вибору, й маркує тільки ті місця в загальному тексті документа, що буквально збігаються. Так, у разі, якщо в полі пошуку ми задамо варіант «*Гулизаръ*» або «*Олизар*», то всі ті місця в тексті, де це ім'я записане як «*Гулизар*», оператором пошуку будуть проігноровані.

Отже, потрібне введення універсального ідентифікатора персоналії, що засобами *TEI*-розмітки можна виконати за допомогою тегу `<person>` з параметром *xml: id* (*id* – від *identifier*). Для ідентифікації імені передбачено парний тег `<surname>`, а прізвище позначається тегом `<forename>`. Задля уникнення подвійного тлумачення окремих імен або прізвищ, які можуть звучати як чоловічі або жіночі, можна внести додатковий тег статі, наприклад `<sex value="M"/>` (від *male* – чоловік). Таким чином, фразу «за волею самого Кірдея» можна доповнити тегами, що ідентифікують названого персонажа саме як Олізара Кірдея Мильського (ОКМ): «за волею самого `<person xml: id="ОКМ">` `<sex value="M"/>` `<persName>` `<surname>` Кірдея `</surname>` `</persName>` `</person>`».

Для позначення шлюбних стосунків між ним та князівною Ганною Гольшанською, що в документі відображено словами «жона его», передбачено тег

<relation> з параметрами *name* для зазначення типу стосунків (*spouse* – подружжя) та *mutual* (обопільний) із використанням ідентифікаторів суб'єктів шлюбної пари: «<relation name="spouse" mutual="#ОКМ #GG"/> жона его».

Відносини між особами визначаються й місцем у суспільній ієрархії. Так, в аналізованому фрагменті акта названо постраждалого Клима Соколовського, що був слугою в маєтку Василя Гулевича. Для позначення таких відносин підлеглості також використовуємо тег <relation>, але вже з іншими параметрами: по-перше, тип відносин визначаємо як соціальний, по-друге, зміст відносин як наймання, по-третє, визначаємо статус учасників угоди як активний для працедавця та пасивний для працівника: «<relation type="social" name="employer" active="#VG" passive="#KS"/>».

В імені ж Гольшанської присутня вказівка на її приналежність до князівського роду: «Ганна, княжна Гольшанская». У синтаксисі розмітки *TEI* титулатура задається тегом <roleName>, в параметрі якого зазначаємо тип такої «ролі» як «шляхетність» (*nobility*). Таким чином, деталізований комплект опису з допомогою маркерів *TEI* відомостей про дружину Олізара Кірдея Мильського може мати такий вигляд: «<person xml: id="GG"> <sex value="F"/> <persName> <forename> Га<lb/>нна </forename>, <roleName type="nobility"> княжна </roleName> <surname> Гольшанская </surname> </persName> </person>».

Узагальнюючи всі розглянуті аспекти розмітки, аналізований фрагмент акта може бути оформлений у такій версії: «Первыи вы<lb/>пись, ижъ в <date when="1575-07-07"> року тысяча пятсотъ семьдесять пятого <lb/> мѣца июля семого дня</date> <hi rend="underline"> за волю самого <person xml: id="ОКМ"> <sex value="М"/> <persName> <surname> Кирдея </surname> </persName> </person> <relation name="spouse" mutual="#ОКМ #GG"/> жона его, <person xml: id="GG"> <sex value="F"/> <persName> <forename> Га<lb/>нна </forename>, <roleName type="nobility"> княжна </roleName> <surname> Гольшанская </surname> </persName> </person> </hi>, наехавши кгвалтомъ черезъ <lb/> границу вечистую на именьѣ <person xml: id="VG"> <persName> <surname> Гулевичово </surname> </persName> </person> <settlement type="estate"> Твердыни </settlement>, <person xml: id="KS"> <roleName type="office"> <relation type="social" name="employer" active="#VG" passive="#KS"/> слугу </roleName> <lb/> его, <sex value="М"/> <persName> <forename> Клима </forename> <surname> Соколовского </surname> </persName> </person>, збили, зранили и у плече застрели<lb/>ли, также и подданыхъ твердынскихъ побили и порани<lb/>ли, в домехъ, двери и замки поламавши, маѣтности побра<lb/>ли, до двора стреляли, жито въ огороде его кгвалтомъ по<lb/>жали и потоптали».

Даний проект має й дидактичне значення. Форма подання документів виконує функції як наочного посібника, де подані різні зразки палеографії руського скоропису майже за століття й відповідної транслітерації, так і тренажера аналізу манускриптів та створення *Web*-версії корпусу рукописних документів.

Бібліографічні посилання

1. **Бородкин Л. И.** *Digital History: применение цифровых медиа в сохранении историко-культурного наследия* [Электронный ресурс] / Л. И. Бородкин // Историческая информатика. Информационные технологии и математические методы в исторических исследованиях и образовании [Текст]: журнал. – Барнаул, 2012. – № 1. – С. 14–21. Режим доступа: URL: http://kleio.asu.ru/2012/1/hcsj-12012_14-21.pdf.

2. **Грімстед-Кеннеді П.** Руська метрика: книги польської коронної канцелярії для українських земель (1569–1673 рр.) / П. Грімстед-Кеннеді // Укр. іст. журн. – 1989. – № 5. – С. 52–54.
3. **Іванов А. С.** Технология XML как инструмент компьютерного источниковедения (на примере формулярного анализа документов приказного делопроизводства) / А. С. Иванов, А. Г. Варфоломеев // Круг идей: алгоритмы и технологии исторической информатики: тр. 9-й конф. Ассоциации «История и компьютер» / отв. ред.: Л. И. Бородин, В. Н. Владимиров. – М.; Барнаул, 2005. – С. 241–281.
4. Российский Государственный Архив Древних Актов. – Ф. 389, оп. 1, ед. хр. 191–211, 214–220.
5. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 / підгот. до друку П. Кулаковський. – Острог; Варшава; М., 1999.
6. Руська (Волинська) метрика. Регести документів Коронної канцелярії для українських земель (Волинське, Київське, Брацлавське, Чернігівське воєводства). 1569–1673 / упор.: Г. Боряк, Г. Вайс, К. Вислобоков [та ін.]; ред.: Г. Боряк, П. Кеннеді Грімстед, Л. Демченко [та ін.]. – К., 2002.
7. **Сафонов И. Е.** Электронные журналы для историков / И. Е. Сафонов // Круг идей: Электронные ресурсы исторической информатики: тр. 8-й конф. Ассоциации «История и компьютер» / отв. ред. Л. И. Бородин, В. Н. Владимиров. – М.; Барнаул, 2003. – С. 51–60.
8. **Тихонов В. И.** Когда наступит время «компьютерной палеографии»? / В. И. Тихонов // Круг идей: Историческая информатика в информационном обществе: тр. 7-й конф. Ассоциации «История и компьютер» / отв. ред.: Л. И. Бородин, В. Н. Владимиров, И. Ф. Юшин. – М., 2001. – С. 343–370.
9. **Юшин И. Ф.** Электронные документы как исторический источник / И. Ф. Юшин // Круг идей: Электронные ресурсы исторической информатики: тр. 8-й конф. Ассоциации «История и компьютер» / отв. ред. Л. И. Бородин, В. Н. Владимиров. – М.; Барнаул, 2003. – С. 37–50.
10. **Arthur P.** Exhibiting history: the digital future / P. Arthur // Journal of the National Museum of Australia. – 2008. – Vol. 3. – № 1.
11. Biblioteka Kórnicka PAN. – BK 323. 1609–1612. – S. 1–61 v.
12. Digital History Project [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://digitalhistory.unl.edu/about.php>.
13. Oral history in Ireland [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://www.oralhistoryucc.com/about>.
14. Projects Using the TEI [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://www.tei-c.org/Activities/Projects/>.
15. TEI P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange [Electronic resource] / by the TEI Consortium; Originally edited by C. M. Sperberg-McQueen and Lou Burnard for the ACH-ALLC-ACL Text Encoding Initiative. Now entirely revised and expanded under the supervision of the Technical Council of the TEI Consortium The TEI Consortium Version 2.7.0. Last updated on 16th September 2014, revision 13036. – Text Encoding Initiative Consortium, 2014. – IX, 1608 pp.. – Access mode: URL: <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/Guidelines.pdf>.
16. TEI: Text Encoding Initiative [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://www.tei-c.org/index.xml>.
17. The George Washington Papers at the Library of Congress [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://memory.loc.gov/ammem/gwhtml/gwseries.html>.
18. The Library of Congress. American Memory [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://memory.loc.gov/ammem/index.html>.
19. Univerity College Cork. School of History [Electronic resource]. – Access mode: URL: <http://www.ucc.ie/en/history/>.

Надійшла до редколегії 19.11.2014